

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli
Araştırma Merkezi

**I. Türk Kültürü ve
Hacı Bektaş Veli
Sempozyumu Bildirileri**
(22 - 24 Ekim - 1998)

ANKARA - 1999

KÜLTÜREL SÜREKLİLİK ÇERÇEVESİNDE DEVLET ANLAYIŞI VE BEKTAŞİLİK

Doç. Dr. Ayhan BIÇAK

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Bu çalışma çerçevesinde, kültürel süreklilik, devlet anlayışı tarikat zihniyeti ve Bektaşilik'in devletle ilişkileri değerlendirilmiştir.

Süreklilik

Hem bireyler için hem de toplumlar için, kimlik, varılmaktır. Bir toplumun kimliği, onun kültürüdür. Her kültürün diğerini kendi içinde eriterek yok etmek istemesinden kaynaklanan ve tarih boyunca devam eden kültürlerarası savaşta, kültürel varoluşu sürdürülebilmek için, kimliği, dolayısıyla kültürü korumak zorunludur. Bu nedenle, kültürün kimliğini belirleyen temel kurum ve unsurların yakından incelenip onların yapılarını ortaya koymak gerekir.

Kültür, toplumun yapıp ettiği her şeyi içeren bir bütünlüktür. Kültürel bütünlük, kültürün kimliğini kazandığı dönemden en son aşamasına kadar, her aşamayı, değiş-

meyi, kurumu, imancı, yorumu içerir. Kültürel bütünlük anlayışı, Türk kültürü gibi, eski ve çeşitli medeniyet ve kültürlerle ilişkiler içinde olan, çok çeşitli özellikler gösteren kültürlerin anlaşılmasında temel yaklaşımdır. Türk kültürünün iki bin yıl önceki durumuyla şimdiki karşılaştırıldığında, Türk adını verilmesi hususunda ciddi kuşku- lar ortaya çıkar. Neye ya da nelere dayanarak her iki döneme de aynı ad verilmektedir? Sürekli değişen kültürde, kimliği koruyan unsurlar nelerdir? Bu sorular süzeri- ne düşünülmeğe başlandığında, karşılaşılan kavramlardan biri de süreklilik olmaktadır. Kültürleri güçlü kı- lan, dolayısıyla da kimliklerini koruyabilmelerini sağlayan, en önemli özelliklerinden biri olan, süreklilik, dil, din, tarih, ahlak, aile ve devlet gibi, kültürdeki temel kurum- larca sağlanır. (Bkz. Bıçak 1995, 9-21)

Tarihi sürece bakıldığında, kültürler, farklı kültür ve medeniyetlerle karşı karşıya kaldıklarında, isteyerek ya da istemeyerek birbirlerine üstünlük kurma kaygısında oldukları görülür. (Bkz. Bıçak 1998, 88-92) Üstünlük kur- ma savaşları, birinin, baskı altına alınması (Bu bir tür kimliksizleştirmedir) ya da yok edilmesiyle sonuçlanır. Bu belirlemeler çerçevesinde, Türk kültürü değerlendirilme- ğe alındığında, gelmiş geçmiş en büyük medeniyetlerle, sürekli karşı karşıya olduğu gerçeğiyle yüz yüze gelinir. Görülen o ki, Türk kültürü, söz konusu medeniyetlerle her türlü savaşa girmiş, savaşlarında, yenmiş, yenilmiş çeşitli boyları kaybetmiş, çeşitli özellikler kazanmıştır. Sonuç olarak, kimliğini korumuştur; dolayısıyla da sürekliliğini sağlamıştır.

Türk kültürünün en önemli aşamalarından biri İslâm'ı benimsemesidir. İslâm, Türk kültürünün zenginleşip gelişmesine yardımcı olurken, aynı zamanda, onun genel yapısında büyük değişikliklerin meydana gelmesine de sebep olmuştur. İslâm'la Türklerin karşılaşp birbirlerini hazmetme sürecinin en önemli aşamalarından biri Ana- dolu'da gerçekleşmiştir. Türk kültürünün yeni karşılaştığı unsurları kendi potasında nasıl erittiğine ilişkin iyi ör- nekleri, Anadolu'yu Türkleştiren zihniyette bulmak müm- kündür.

9. ve 13. yüzyıl arasında Türk kültürü, İslâm mede-

niyeti ile Arap ve Fars kültürlerinin baskısıyla yeniden yapılandırma aşamasına girmiştir. Özellikle, evren resimde önemli değişiklikler olmuştur. Çünkü evren resmi, dinî inanışlarla yakından ilgilidir. Yaşama biçimleri, farklı diller ve topluluklar Türk kültürünün önünde hazmedilmesi gereken dev dağlar gibi dikilmişlerdir. Önemli sorun, İslâm'ı kabul etmekle Arap ve Fars kültürlerini de mi benimsemek gerekip gerekmediğidir. Bu sorunlarla tam olarak başa çıkmadan, Hıristiyan cemaatla karşı karşıya kalmıştır.

Binlerce yıldır çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış ve Hıristiyan dininin en önemli temsilcisi konumundaki Bizans medeniyetinin yaşadığı coğrafyaya hakim olmak ve varoluşunu sürdürmek, Türk kültürünün ölüm kalım savaşlarından biri olmuştur. Sonucu itibarıyla bu savaş da kazınmış ve varlığını sürdürmektedir.

Devlet

Türk kültürünün sürekliliğini sağlayan unsurların başında, devlet anlayışı ve bu anlayışa göre oluşturulmuş devlet gelir. Türk devlet anlayışı, kutsal bir kaynaktan gelen kağan ya da kağanlar tarafından kurulan, insanların düzen, güvenlik ve beslenme sorunlarını çözmeyi temel amaç edinen dünya devleti inancına dayanır.

Türk devlet anlayışında, en azından klasik dönemlerde, o dönemde benimsenmiş dinden gelen belirgin izler vardır. Oğuz Kağan efsanesinde, Oğuz Kağan'ın dünya devleti kurmak için nasıl çaba harcadığı ve sonunda da amacına ulaştığı bildirilmiştir. Göktürk yazıtlarında yer alan, devlet kurucuları olan Bumin ve İstemi Kağanların, insanları yönetmek için gönderildiklerine inanılmıştır. (Bkz. Orhun Yazıtları: Kültiğin Yazıtı; Doğu yüzü, D1) Söz konusu yazıtı diktiren Bilge Hakan da kendini, Tanrı'ya benzeterek ve Tanrı tarafından gönderildiğini vurgulayarak, insanları yönetmek ve düzeni yeniden oluşturmak için geldiğini kayıtlara geçirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de benzer anlayışları görmek mümkündür. Osman Bey'in göbeğinden çıkan bir ağacın dünyayı kaplaması; Padişahların halife olmaları ve Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri kabul edilmeleri, devletin

ebed müddet olması, cihat fikrinin işlenmesi, devleti tanımlamada ve yönlendirmede, hem teorik hem de pratik açıdan belirleyici unsurlar olmuşlardır. (Bkz. Ocak 1998, 74-85) Bu unsuru, Türklerin dünya görüşünde devletin ve devlet başkanlarının sahip oldukları niteliklerdir. devletin kendi görevlerini belirlemesine bakıldığında, yayılmaya yönelik bir tutum hemen göze çarpmaktadır. Bunun yanında, tarihi şartlar, Türklerin bu görevlerini büyük ölçüde yerine getirmesine yardımcı olmuştur. Söz konusu görevleri yerine getirirken, çok defa ölüm-kalım savaşları vermişlerdir. Bu nedenle Türk kültürünün sürekliliğini sağlama da devlet, birinci dereceden rol oynamıştır. Devlet, hem devlet anlayışının sürekliliğini konumada, hem de güçlü kültür ve medeniyetlerle savaşlarda, sorumlu olduğu kültürü koruma görevini yerine getirmiştir. Devletin kutsal bir kaynaktan gelişiminin kabulü ve toplumun bütün tehditlere rağmen varlığını sürdürmesini sağlaması, devleti tartışmasız bir değer haline getirmiştir. Bununla birlikte, devleti işletenlerin çeşitli dönemlerdeki hataları da affedilmemiş, gerektiğinde karşı çıkılmış, yönetimlere isyan edilmiştir.

Türk devlet anlayışı çerçevesinde, devlet kavramı, devletler tarihi göz önüne alınarak incelendiğinde şu sonuçları görmek mümkündür: Bu dünya, kısa bir misafirlik için değil, "devlet-i ebed müddet" için uygun bir mekândır. Dünya gezegen olarak durdukça ve insanların yaşamasına elverişli oldukça, Türk devleti de üzerinde yer alacaktır. Bu da az bir zaman değildir. Ayrıca, devlet, fakir değil, zengin olmak zorundadır. Sahip olduklarının tümünü, halka dağıtmak keyfiyetinde değildir. Paylaşmak değil, yeterince yardım etmek zorundadır; verdiklerini bir şekilde başka yerlerden temin etmelidir. Devlet içe kapanık değil, dışa dönük, yayılmacı bir yapıya sahiptir. Yayıldığı alanları, çoğunlukla, savaşla kazanmıştır; ve savaşla kaybetmediği sürece kimseye vermez. Siyasi zihniyet bu kabuller üzerine oturmuştur.

Türk kültürünün yapısını belirleyen kurumlardan biri olarak devlet, sahip olduğu bu değerleri kültürün bütününe yansıtmıştır. Türk devlet zihniyetinin, sahip olduğu bu özelliklere en uzak olan kesim ve zihniyet, tasavvuf anlayışının kurumlaşması olan tarikatlarda oluşan zihniyet gibi gözükmektedir.

Tarikat

Tarikat zihniyetini kavramak için, tarikatların ilkelerini belirleyen tasavvuf anlayışının temel özelliklerinden söz etmek gerekir.

"Tasavvuf, Hakk'ın seni sende öldürmesi ve kendisi ile yaşamasıdır". "Tasavvuf nefisten fani olmak, Hak ile bâki olmaktır, nefsane arzulara göre değil, ilahi iradeye göre yaşamaktır". "Tasavvuf, hakikatleri almak ve insanların elindekilere göz dikmemektir". (Bkz. Kara 1990, 20-21) Tasavvuf, bu dünyada olabildiği kadar temiz kalmak ve kirlilerden kurtulmak için 'Hakk'a tam manasıyla bağlanmak". (Bkz. Küçük, 40) Tasavvufun gayesi, insanların ruhi olgunluğa erişirmek ve mâsivâdan (Allah'tan başka bütün şeyler; Dünyayla ilgili şeyler) uzaklaştırmak suretiyle ahlâkî ve mistik yaşantı hazırlarının en enginlerine daldırıp, kişiyi, iç ve dış dünyası içerisinde ruhi kemalin en yüksek mertebesine ulaştırmaktır. (Bkz. Küçük, 42) Tasavvuf düşüncesinin temelinde, "Ölmeden önce ölmün", hadisi bulunmaktadır. Söz konusu ölümün ihtiyari olduğunun altı çizilmiştir. Bu tür ölümün arasından, insan, yeniden doğmakta ve göklere nüfuz edebilmektedir. (Bkz. Öztürk 1997, 85)

Bu ilkeleri esas alarak, insanlar eğiten tasavvuf anlayışının belirlediği bir insan tipi ortaya çıkmaktadır. Bu insan tipinin hayata bakışı ve dünyayı yorumlayışı çok farklıdır.

Hacı Bektaş Velî'nin Malâkât'ında benzer insan tipi, açık bir şekilde ortaya konmuştur. Hacı Bektaş Velî'nin bildirdiğine göre, Allah insanı dört tür nesneden toprak, su, ateş ve yelden yaratı ve dört bölüğe ayırdı: İlk insan tipi, âbidlerdir (ibadet edenler); bunlar şeriat kavmidir ve asılları yeldendir. Yel(hava) hem şifa verici hem de kuvettir. Gece gündüz ibadet ederler. Âbidlerin ibadetleri arasında, "dünyayı terk ederek ahireti sevmek"de vardır. İkinci insan tipi zahitlerdir; ateşten yapılmış ve tarikte taifesidir. Bu sebeple gece gündüz yanmaları, kendilerini yakmaları gerekir. Bu dünyada yananlar ahirette azaplardan kurtulacaklardır. Arzulanan dünyada ahiret için yararlı işler yapmaktır. Üçüncü insan tipi, âriflerdir; Asılları su ve marifet taifesindedir. Su hem temiz hem

de temizleyicidir. Ârif olan da, hem temiz olmalı hem de temizleyici. Ârifler kendilerini antıkları gibi başkalarında anturlar. Âriflerin ibadeti, tefekkür ile dünya ve ahireti terk etmek; himmet nazarıyla velayet beklemek ve Tanrı'ya ulaşmak arzusudur. Dördüncü insan tipi, muhiplerdir. Bunlar hakikat taifesidir; ve asılları topraktanır. Toprak teslimiyet ve rızaya temsil eder. Bu yüzden muhip de teslimiyet ve rıza içinde olmalıdır. Muhiplerin ibadeti, Allah'a yalvarma, seyir ve gözlemdir. Arzulanan Çalap Ta'ala'yı bulmak, kendilerini yitirmek, canları muratlarına ermek ve halleri birleştirip bir olmaktır. (Bkz. Malâkât, 2, 6)

Bütün bu aşamalardan sonra, derviş, manevî doğumunu tamamlayıp bu dünya şartlarının ötesine uzanan ve yukarıda boyutlarla temasa geçebilen, dünya nimetlerine hiç değer vermeyen, hatta dünyayı bir leşe benzeten kişilikler olurlar. Çünkü onlar, toprağa bağlı benlikten, ölümsüz benliğe bağlı doyumсуzulуğa ulaşmışlardır. (Bkz. Öztürk 1997, 88) Tasavvuf insanı, bu dünyadan uzak, bir bakıma içe kapanık, zamanının büyük bir kısmını ruhun eğitimiyle uğraşan, insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak kaygısındadır. Bu mertebeler tamamlandıktan sonra, gerçek anlamıyla ölmek arzulanmaktadır.

Tasavvuf düşüncesinin kurumlaşması, tarikatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü, tasavvufta tanımlanan insan tipinin oluşması için gerekli mürşit-mürit ilişkileri tarikatın varlığını gerekli kılmıştır. Tarikatın görevi, "kişinin varlığını kayıtsız ve şartsız Allah'a bağlamaktır;" (Bkz. Küçük, 62) düşüncesi, bu ilişkiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Tarikatlar Kuran'daki şu anlayışı esas almışlardır: 'Dünyayı gaye bilmemek ve ücreti Allah'tan beklemek', (Bkz. Yâsîn, 21; Öztürk 1997-157) Bu anlayışla kurumlaşan tarikatlar, tarikat zihniyetini de yaygın bir hale getirmişlerdir.

Tasavvuf anlayışının özelleştiği yerler olan tarikatlarda oluşan zihniyete bakıldığında, devlet anlayışına pek uymadığı görülmektedir. Süfi (tarikat ehli) kabulden hareketle, mal mülk edinme ötesinde, kendi günlük ihtiyaçlarını karşılamaktan bile çekinmişlerdir. Ellerine geçeneri, başkalarıyla paylaşarak, sürekli bir yokluk içinde yaşamayı tercih etmişlerdir.

Tarikat anlayışında, temel olan, üyenin, tanımlanan ideal insan olma aşamasına ulaşmaktır. Bu nisan tipinin ulaşması gereken basamaklardan biri, bu dünyada misafir olduğunun bilincine varmak ve bu bilgiyle hayatını yönlendirmektir. Çünkü öte dünya geçici değil ebedidir. Ebedî hayat daha önemli olduğundan, bu misafirlik dönemini, ebedî hayatı iyi yaşayabilmek için değerlendirilmelidir. Ayrıca, belirlenen yoldan uzaklaşabileceği ihtimalini de göz önüne alarak, görevleri dışında, toplumsal ilişkileri çok sınırlı tutmak gerekir. Bu gerçekler açısından bakıldığında, derviş tipi, bireysel içe kapanık bir yapı içinde oluşmaktadır.

Tarikatların en belirgin hizmetleri iki noktada yoğunlaşmaktadır: İslâm'ı yaymak ve ferdin ruhsal eğitimidir. Birinci için ikinci ihmal edilmiştir. (Bkz. Öztürk 1997, 156) İslâm'ı yayma çabası tarikatları, tasavvuf zihniyetinden uzaklaştırarak siyasi bir kurum haline getirmiştir.

Bektaşılık : Türk Kültürünün Sürekliliğinde Bektaşiliğin Yeri

Yesevîlik, Türk kültürünü İslâm açısından ya da İslâm'ı Türk kültürü açısından yorumlayan kurum olmuştur. Yesevîlik, bir yandan Türk kültürünün gelişip genişlemesine yardım etmiş; diğer yandan da Moğolların, Fars ve Arap kültürlerinin yok edici baskılarına karşı onu savunmuştur. İslâm'la Türk ruhunun bütünleşmesinde çok önemli rol oynamıştır. (Bkz. Köprülü 1976, 114-115, 118)

Türklerin, "Rum" tabir edilen coğrafyaya yerleşebilmelerinin ve bu alanları Türk ve Müslümanlaştırmalarında, dervişlerin çok büyük rolü olmuştur. Ordulardan önce, feth edilecek yerlere giderek oraları manen fethetmişler, dolayısıyla da, askerî fethetme zemin hazırlamışlardır. (Bkz. Barkan, 13) Bu konuya iyi örnek olarak, Saru Saltuk'un Rumeli'nin fethinde oynadığı rol verilebilir. (Bkz. Kiel, 15-19)

Anadolu ve Rumeli'yi Türkleştiren ve Müslümanlaştıran dervişler, aynı kaynaktan, Hoca Ahmet Yesevî dergâhından gelmişlerdir. Hoca Ahmet Yesevî yetiştirdiği öğrencilerinden bir kısmını, Türklerin yeni yerleştiği

bölgelere, göndermiştir. Bu nedenle Yesevîlik, Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşip Müslümanlaşmasında birinci dereceden rol almıştır. Kısacası, Türklerin anayurtlarından biri olan Türkistan'da gelişen Yesevîlik çerçevesinde oluşan anlayışla, yeni bir coğrafya vatanlaştırmıştır.

Bektaşî, geleneğine göre, hacı Bektaş Veli de Hoca Ahmet Yesevî'nin öğrencisi kabul edilmiştir. Doğrudan öğrencisi olmadığı, öğrencisinin öğrencisi olduğu fikri tarihi gerçek olarak benimsenmiştir. (Bkz. Köprülü 1976, 48-52) Dolayısıyla Bektaşîlik de köken olarak Yesevîliğe bağlanmıştır. (Bkz. Öztürk 1998,

Bektaşîlik, kuruluş ve gelişme tarihi göz önüne alınca, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaştırılmasında birinci dereceden rol oynamamıştır. Rumeli'de bu görevleri yerine getirmiştir. Bektaşîliğin Rumeli'deki faaliyeti, 13. yüzyılın ortalarında Selçuklu şehzadelerinden II. İzzetin Keykavus'un beraberindekilerle birlikte Bizans'a sığınmalarıyla başlamıştır. Sığınmacılar arasında, Saru Saltuk da vardır. (Bkz. Kiel, 13-18) *Vilayet-nâme*'ye göre, Saru Saltuk, Hacı Bektaş Veli tarafından Rumeli'ne gönderilmiş ve oranın Müslümanlaştırılmasıyla görevlendirilmiştir. (Bkz. Vilayet-name, 45-46)

Günümüz açısından bakıldığında, Bektaşîlik'in Yesevîlik'le birlikte, Türk kültürünün İslâm öncesiyle sonrası arasında, güçlü bir köprü olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk kültürü, dev bir çınara benzetilirse, kök, İslâm öncesi dönem, dallar da İslâmî döneme denk düşer. Balkanlarla birlikte Anadolu'yu Türkleştiren, Yesevî Bektaşî zihniyeti, söz konusu ağacın gövdesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Türk kültürünün yaşadığı bu çok önemli değişim aşamasında, Yesevî-Bektaşî dervişleri kültürel sürekliliği sağlayan kesim olmuştur.

Kültürel sürekliliği sağlayan temel kurum ve anlayışların, Bektaşîlik çerçevesinde nasıl yaşadığına ilişkin, bir iki ömekten çok kısaca söz etmek gerekir. Türk kültürünün sürekliliğini dolayısıyla gücünü gösteren en önemli unsur, Türkçe'dir. Bektaşîlik, Türkçe'yi ibadet dili olarak kullanmış; (Bkz. Noyan, 214) Türkçe şiir geleneğini kesintiye uğratmadan sürdürmüştür. Farsça ve Arapça'nın hakim olduğu bir dönemde, düşüncelerini ana dille ifa-

de etmeleri, tarih bilincinin göstergesidir. Bu tutumları, Türkçe'nin gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca, kimliğinin temelini oluşturan dili saldırılara karşı koyarak, kimliklerinin sürekliliğini sağlamış oldular. Dolayısıyla Bektaşîler, Türk kültürünün, kültürlerarası mücadelede, sürekli ve güçlü bir şekilde yer almasını sağlayan temel kurumun, Türkçe'nin, büyük destekçileri arasında yer almışlardır.

İslâm öncesi Türk inancın en belirgin özelliği olan Tanrı fikri ve onun özellikleri, Hz. Ali'ye yüklenerek, kültür içindeki önemini korumuştur. (Bkz. Melikoff, 17-18, 24, 40, 44) Bektaşî geleneğinde, yer alan Baba ve Dede'lerin dini olduğu kadar siyasi, çok mühim işlevleri vardı. (Bkz. Melikoff, 31) Baba ya da Dede'erin, hemen bütün özellikleriyle, eski inanıştaki kam ve bahşîler geleneğinin devamı olduğu, açık seçik olarak görülmektedir. (Bkz. Eröz, 257-283) Alevî ve Bektaşî çevrelerinde yoğun olmak üzere, ölüm anlayışı hemen hemen tümüyle eski inancın ayıdır. (Bkz. Melikoff, 24)

Bektaşîliğin, İslâm'ı yorumlayış tarzında, kendi içinde banırdığı eski kültürün temel unsurlarının etkisinin büyük olduğunu kabul etmek gerekir. Çok kısa olarak bahsedilen bu unsurlar bile, kültürel süreklilikte, Bektaşîliğin önemini ortaya koymaktadır.

Bektaşîlik'in Siyasetle İlişkisinin Temelleri

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan Bektaşîlik tarikatı, yukarıda, temel özellikleri verilen, tasavvuf düşüncesinin ilkelerini nasıl yorumlamıştır? Malâkât'ta verilen bilgilere bakıldığında, (Bkz. Malâkât, 2-6) tasavvuf ruhunu çok iyi yansıtmaktadır. Ancak Bektaşîlik'in tarihi seyrine bakıldığında, bu ilkelerin yanında, ilkelerle uyumlayacak özellikler de kazandığı görülmektedir. Bunların başında, siyasetle ilişkisini gösteren özellikler gelir. Bektaşîlik'in siyasetle ilişkisinin tarihi nedenleri vardır :

1- Anadolu'ya 12. ile 13. yüzyıllarda gelen ya da gönderilen dervişlerin geliş nedenleri olan Müslümanlaştırma ve Türkleştirme hareketi, siyasi bir amaçtır. Dolayısıyla, Anadolu'da ortaya çıkan tarikat türünden kuruluş-

lar, siyasi özelliklere de sahip olmuşlardır. O dönemde Anadolu, siyasi, toplumsal ve askeri karşılıklar içindedir. Selçuklu Devleti'nin zayıflaması, Moğol istilası, Babai isyanları dönemin karşılıklığını gösteren önemli verilerdir. Hacı Bektaş Veli'nin hocaları, yetiştiği çevre ve arkadaşları bu siyasi bunalım içinde yer aldıklarından, ister istemez siyasi yapıyla ilgilenmişler ve oluşturdukları kurumlar da siyasetle ilişki içinde olmuştur. 14. Yüzyılda Osmanlılar Rumeli'ne geçişleri ve oraların Türkleştirilmesinde, Bektaşîleri kullanmışlardır. Bektaşîlerin başarıları, yeniçeri ordusunu tarıkata bağlanmıştır. (Bkz. Melikoff, 198) Toplumun askeri, siyasi ve dini şartları Bektaşîlik'i siyasi nitelikleri ağırlıklı olan bir teşkilat halinde gelişmesine neden olmuştur.

2- Bektaşîlik'in kuruluşunda çok önemli yeri olan ve iktisadi ve siyasi bir kurum olan Ahilik'le ilişkisi, onun siyasi faaliyetler içinde oluşunun bir başka nedenidir. Çünkü Ahilik, Abbasiler döneminde kurulan, ve dini ve siyasi temele dayanan Fütuvvet Teşkilatına bağlı olarak Anadolu'da Türk yorumuyla kurulmuştur. (Bkz. Bayram, 28) "Orta Asya tasavvuf akademisinin yetiştirdiği erenler, Selçuklu Devleti'nin temellerini atarken, hiçbir zaman, normal içtimâî hayat ilişkilerinden uzaklaşmamışlardır; tam aksine, askerliğin, dindarlığın, siyaset ve ticaretin sembolü olan ahi teşkilatlarıyla, özellikle, sosyal terbiye ve ekonomik hayata, yön, hız ve canlılık vermişlerdir" (Bkz. Kara 1990, 204-205)

Bu birikimleriyle Ahiler, Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonucu, siyasi ve askeri dağılıkların yaşandığı Anadolu'da sosyal düzeni korudukları gibi, bazı şehirlerin idarelerini üstlenerek siyasi ve askeri teşkilatlanmalar yapmışlardır. Hacı Bektaş Veli'nin Ahi Evren'le ve Ahilik'le yakın ilişkisi (Bkz. Vilayet-name, 52; Öztürk 1998, 75-78, 81-83) göz önüne alındığında, Ahilik'in Bektaşîlik teşkilatının kurulup gelişmesinde rol oynadığı kabul edilebilir. (Bkz. Köprülü 1976, 216; Çağatay, 44-46) Kurulup gelişmesinde yer alan bir kurum, yeni kurumun ilkelerini de belirleyebilir. Dolayısıyla, Bektaşîlik'in siyasetle ilişkisinin temel unsurlarından biri, Ahilik'in siyasi anlayışından gelmektedir. Bektaşîlik'ten önce, Ahilik Anadolu'daki

Türk kitlelerini yönlendirmiştir. Ankara'nın Osmanlı devleti sınırları içine girdikten sonra, Ahilik de Bektaşilik'in oluşmasını sağlamıştır. (Bkz. Köprülü 1976, 216; Melikoff, 23)

3- Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda yer alan Alperenlerin', Bektaşilik'le ilişki içinde gösterilmesi, önemli bir noktadır. Osman Bey, etrafındaki Ahi ve Ahi müritleriyle devlet kuruluşunu gerçekleştirmeye başlamıştır. (Bkz. Kara 1990, 205) Osman Gazi'nin kayınbabası Edebâlî, Hacı Bektaş Veli'nin çevresinden biri olduğu kaynaklarda gösterilmektedir. (Bkz. Melikoff, 24) ayrıca, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, tarikatların büyük rolü olduğunu, Fuat Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu adlı çalışmasında göstermiştir. (Bkz. Köprülü 1984, 83-102)

Orta Asya ve Selçukludan gelen Ribat alışkanlığı, Osmanlılarda cami ile tekkeyi, nöbetle namazı, dua ile kılıç sallamayı bir araya getirmiş ve buluşturmuştur. (Bkz. Kara 1990- 205-206) Dolayısıyla, tarikatlar devletin kuruluşunda birinci dereceden rol alarak, siyasetin içine girmişlerdir. Bektaşilik, kuruluş ve gelişme dönemlerinden, Devletin egemenliğini Allah'a varmayla eşdeğer tutmuştur. (Bkz. Öztürk 1997, 127) Böyle bir anlayışla devlet içinde yer alan kuruluş, ister istemez, siyasi bir bakış açısına sahip olacaktır.

4- Bektaşilik'in Yeniçerilikle ilişkisi : Yeniçeri ocağı'nın oluşumunda, Hıristiyan halkın giderek çoğalması, sürekli bir ordunun gerekliliği, Hanedana sürekli bağlı kalacak ve hanedan üzerinde hiç hak iddia etmeyecek bir silahlı güç oluşturma istekleri belirleyici olmuş gibi gözükmektedir. (Bkz. Koçu, 9-10) Reşat Ekrem Koçu, Yeniçeriler adlı çalışmasında, Bektaşilikle Yeniçerilik ilişkisini iyi bir şekilde tarif etmiştir : "Pirleri Hacı Bektaş Veli idi; bu asker ocağının kurucuları tarafından Yeniçerilerin dini terbiyesi, İslâmiyet'i gayet pratik yollardan telkin etmesini bilen ve her türlü hatayı, kusuru, rindane felsefeyle örten Bektaşî dervişlerinin eline bırakılmıştı" (Bkz. Koçu, 7) Yeniçeri Ocağı'nı Bektaşilik'e bağlanma nedenlerinden biri, aşk ve sadakat yolunda, mertliği çok iyi bilen Bektaşî babalarının, Hıristiyan kökenli bu çocukları İslâm'ı iyi ve pratik yoldan etkili bir şekilde öğ-

retmeleridir. (Bkz. koçu, 90) Ayrıca, bu eğitimde, Bektaşilik'te öğretim dilinin Türkçe olmasının da, dolayısıyla çocuklara Türkçe öğretmenin en iyi kurumlarından biri olması da bu seçimde büyük rol oynadığı kabul edilmektedir.

Öldürmek, yok etmek ve yenmek amacıyla kurulan bir kurumun, üyelerinin çok dindar olması beklenemez; çünkü, dindarlık, görevlerini yapmağa engel olurdu. Bu nedenle, Bektaşilik gibi, savaşı bir ruh taşıyan ve İslâm'ı da bu ruhu esas alarak rahat yorumlayan bir kuruma bağlanmalan en akli başında kararlardan biri olmuştur.

Yesevî dergâh'ından gelen dervişlerin uçlarda yer alarak, Hıristiyan cemaatı Müslümanlaştırma ve Türkleştirme hareketi, Bektaşilik'in oluşmasıyla birlikte, büyük ölçüde, Bektaşilik içinde teşkilatlanmıştır. Özellikle de Balkanlar'ın Türkleştirilmesinde baş rolü Bektaşilik oynamıştır (Bkz. Köprülü 1984, 102). Bu faaliyetler çerçevesinde, Hıristiyan kültürün yapısını ve halkın davranışlarını iyice öğrenmiş olduğundan, devşirilen çocukların eğitiminde ve idaresinde onlardan daha başarılı olacak, geniş coğrafyada örgütlenmiş bir başka teşkilatın olmadığı kabul edilmelidir. Bu şartlar altında Yeniçeri Ocağı'nın Bektaşilik'e bağlanması akli başında bir anlayıştır. Ayrıca, Kadıncık Ana'nın müridi Abdal Musa, Sultan Orhan'ın gazalarına katılmıştır. Yeniçerilerin kuruluşuyla ilgili olabileceği açıktır. (bkz. Melikoff, 21-22)

Yeniçeriliğin Bektaşilikle ilişkisi, Yeniçeri Börkü'nün Hacı Bektaş Veli'nin Osman Gazi'ye giydirdiği söylenen (Bkz. Vilayet-name, 75-76), börtle başladığı belirtilmiştir. Bu anlayış tarihsel açıdan hatalı (Bkz. Öztürk 1998, 85-86) olmakla birlikte, yabana atılacak bir düşünce değildir. Çünkü, börtün Ahi kökenli olduğu tarihi olarak tespit edilmiştir. (Bkz. Barkan, 12; Öztürk 1998, 87) Bektaşilik'in oluşumunda, Ahilik büyük bir yer aldığına göre, Ahilik menşeli bir sembol Bektaşilik açısından da anlamlıdır.

Yeniçeri Börkü'nden hareketle, Bektaşilik ve Yeniçeri arasındaki ilişkinin dayandığı temellerden birini inceleyelim. Bu temel güçtür. Hacı Bektaş Veli menkıbelerine bakıldığında, onun sürekli olarak, gücünü, rakiplerine ve düşmanlarına karşı kullanması ön plana çıkar. (Bkz. Vi-

layet-nâme, 10-13, 15-16; 18-19) Herhangi bir ordunun da temel niteliği güçtür; güçlü olmaktır. Çünkü orduların varoluş nedeni, başka orduları etkisiz hale getirmek ve kendisi bütünüyle hedeflediği alanlara hakim olmaktır. Yeniçeri Ordusunun, bütün zorlukların üstesinden gelen ve imkânsızları başaran bir kişiyi kendilerine Pir (manevi önder) seçmesi oldukça normaldir. Çünkü, Yeniçeri Ordusu da devletin önündeki bütün güçlere boyun eğdirmek amacındadır. Bu amacına ulaşmasında, amaçlarını gerçekleştiren pirleninin yardımcı olacağına inanılan, yardımın sembolü olarak da bürkü taşımaları, tutarlı ve yaşadıkları çağların anlayışına göre gerekli bir tavrıdır.

Vilayet-nâmedeki Müslüman olmayanları, Müslümanlaştırma savaşları, Hacı Bektaş Velî'nin gücünü göstermek için anlatılsa da, onun yayımlacı bir siyaset uyguladığı ortadadır. Dolayısıyla devletin yapısı gereği yayımlacı olan tutumu ve devletin yayılma amaçlarını gerçekleştirecek ordunun manevî gücü, çok önemli bir kaynak tarafından desteklenip beslenmektedir.

Malâkât'ın gaza anlayışı, söz konusu orduya manevî destek olması açısından çok önemlidir. Hacı Bektaş Velî, kâfiri, iblisten sonra en büyük düşman ilan etmiş ve kâfir üzerine yapılan gazalarda şehit olmakla elde edilen mertebe, Peygamberlik mertebesinden beş basamak daha yüksektir. (Bkz. Öztürk 1998, 118) Ordunun manevî destek ihtiyacını, bu anlayıştaki bir tarikattan daha iyi karşılayabilecek kurum var mıdır?

Bektaşîlik, devlete olan ilişkilerinde de kültürel sürekliliği sağlamak için ilkelerinden taviz vermiş ve elinden gelen her türden çabayı göstermiştir. Kültürel bütünlük ve sürekliliğe büyük katkılarıyla kimliğini kazanan Bektaşîlik, hakettiği yeri yeniden almalıdır.

İrene Melikoff, Bektaşîlik'in tarihini, Orta Asya'daki ilk Türk halklarına geri gidecek kadar eski olduğunu, Türklerin doğasının derinliklerine kök salmış bulunduğunu, ve Türkler varoldukça Bektaşîlik'in de varlığını sürdürdüreceğini belirtmiştir. (Bkz. Melikoff, 30) Bu tespit doğrudur; ve bizi, Türk kültürünün temel karakterlerini daha iyi anlamak için, Bektaşîlik araştırmalarından çok şey öğreneceğimiz gerçeğiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Sonuç :

Yukarıda kısaca belirtilmiş olduğu gibi, devlet kurumu, Türk kültürünün oluşup gelişmesinde ve varlığını sürdürmesinde, Türkçe ile birlikte en önemli görevi üstlenmiştir. Hem kültürel hem de askeri anlamda ölüm-kalım savaşlarıyla dolu olan Türk tarihinde, devlet ister istemez odakta yer almaktadır. Bu nedenle, diğer kurumlar, devlet anlayışının gerektirdiği bir tavır içinde gelişmiş ve görevlerini yerine getirmişlerdir.

Bununla birlikte Türk tarihinin önemli sorunlarından biri, devletle diğer kurumlar arasındaki ilişkileri belirleyen ilkelerin çiğnenmesidir. Her kurum, konu edindikleri alanlar ile alanların sorun ve sorunları araştırma yöntemlerine göre kendi zihniyetini oluşturur. Her zihniyet kendi alanında uzmandır. Fakat bir başka alan hakkında konuşmaya başladığında, saçmalıklar belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Yukarıda tasvir edildiği tarzıyla, tarikat zihniyetiyle devlet yönetilmez. Çünkü, tarikat zihniyetiyle yetişen insan, öte dünyaya yönelikken, devlet bu dünyada, "ebed müddet" olmak iddiasındadır. Devlet de bireylerin ölümü oldukları ve inançları gereği, öte dünyaya hazırlık yapmalarının gereğini kabul etmek ve bunun şartlarını sağlamakla yükümlüdür.

Her kurum kendi zihniyeti içinde bağımsız değildir. Her biri kültürel düzen içinde, kendi sorumluluklarını, diğer kurumların ilkeleri ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak yerine getirmelidirler. Kurumlaşma ve kurumların görevlerini ilkeleri çerçevesinde yerine getimeleri, hem bunalımları aşmak konusunda hem de "devlet-i ebed müddet"i gerçekleştirmek için vazgeçilemez temel şartlardan biridir.

Türk kültürü, tarihi ya da düşüncesiyle uğraşanların önündeki önemli sorunlardan biri, bunalıma giriş ve çöküş dönemlerinde, kurum zihniyetlerinin nasıl değiştikleri ve diğer zihniyetleri nasıl etkilediklerini aydınlatma çabası olmalıdır. Örneğin, tarikat zihniyetinin, medrese ve ordu üzerindeki etkisi, olumlu yada olumsuz, nedir? Medrese zihniyetiyle, siyasî zihniyetin karşılıklı etkileri nelerdir? Bu sorunlar üzerindeki çalışmalar, günümüz zihniyetlerinde görülen bir takım bulanıklardan kurtulmaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- 1 1958 Manakıb-ı Hacı Bektaş Veli "Vilayet-name". Haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İnkılâp Kitabevi, İstanbul
- 2 1988 Orhon Yazıtları. Yayınlanan: Talat Tekin. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- 3 Barkan, Ömer Lütfü; Kolonizatör Türk Dervişleri. Hamle Yayınları,
- 4 Bayram, Mikail; 1995 Tasavvufi Düşüncenin Esasları (Ahi Evren). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- 5 Bıçak, Ayhan; 1995 'Zihniyetin Yenilenmesi Sorunu'. Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi : Bildiriler Müzakereler. Ed. Halil Rahman Acar. Sayfa 9-21 : (YYÜ. Van. 5-8 Ekim 1994) Van.
- 6 Bıçak, Ayhan; 1998 'Kültür , Medeniyet ve Devlet ilişkileri'. Türk Yurdu Dergisi, Cilt 18, Sayı, 127-128. Sayfa, 88-92. Mart-Nisan 1998.
- 7 Çağatay, Neşet; 1974 Bir Türk Kurumu Olan Ahilik. A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- 8 Eröz, Mehmet; 1977 Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik. (Yayınevi belirtilmemiş) İstanbul.
- 9 Hacı Bektaş Veli; 1996 Makâlât. Yayına Haz.: Esad Coşan. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- 10 Kara, Mustafa; 1990 Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler. Dergah Yayınları, İstanbul.
- 11 Kiel, Michael; 1977 'Güney Romanya'da Sarı Saltuk'un Çalışmaları ve Doğu Bulgaristan'da Erken Bektaşilik Merkezi Üzerine Tarihsel Önem Taşıyan Notlar'. Hacı Bektaş Veli: Bildiriler Denemeler. Hacı Bektaş Turizm derneği yayınları.
- 12 Koçu, Reşad Ekrem; 1964 Yeniçeriler. Koçu Yayınları, İstanbul.
- 13 Köprülü, Fuat; 1976 Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Dinayet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- 14 Köprülü, Fuat ; 1984 Osmanlı Devletinin Kuruluşu. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- 15 Küçük, Hasan ; 1976 Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri : Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müspet Tesirleri. Türkiye Kalkınma ve dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- 16 Melikoff, Irene; 1994 Uyur İdik Uyardılar : Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları. Çev.: Turan Alptekin. Cem Yayınları, İstanbul.
- 17 Noyan (Dede Baba), Bedri; 1998 Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. I. Cilt. Ardıç Yayınları, İstanbul.
- 18 Ocak, Ahmet Yaşar; 1998 Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühlidler (15-17. Yüzyıllar). Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- 19 Öztürk, Yaşar Nuri; 1997 Tasavvufun Ruhı ve Tarikatlar. Yeni Boyut Yayınları, İstanbul
- 20 Öztürk, Yaşar Nuri; 1988 Tarihi Boyunca Bektaşilik. Yeni boyut Yayınları, İstanbul